

Sınıf Tanımlamasında Emeğin Rolü

Çetin Konuk

Bu çalışmanın amacı, 'sınıf'ın ne olduğuna dair yeni bir tartışma açmaktan çok emek-değer kavramı üzerinden yapılan sınıf tanımlamalarında, işçi kavramlaştırmasının bağlı olduğu 'artı-değer üreten emek' ile 'meta üreten emek' arasındaki ilişkiyi sergilemektir.

İşçi = Emek (iş-gücü) => meta üretimi = artı-değer (artı-ürün), biçimindeki doğru belirleme,

İşçi = Emek (iş-gücü) => ücret, biçimine sokularak bozulmaktadır. Tersten söylersek aynı belirleme; üretken emek = artı-ürün = artı-değer=> işçi biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada genel olarak, i- işçi = emek (iş-gücü) => ücret, formülasyonuna sıkıştırılan işçi yaklaşımı, ii- "ürün" (meta) üretmekle sınırlı tutulan işçilik ya da başka bir deyişle üretkenlik kavramı ve, iii- üretkenlik ya da üretken emek kavramı tartışılacaktır.

Buradaki sorun, işçi kavramına yaklaşırken, üretkenliğin sadece meta üretimi ile sınırlandırılması ve kapitalist adına çalışan ve meta üretmekten başka şeyler yapan kişilerin bu alanın dışına atılmasıdır.

Emeğin (üretici-emeğin) meta ile ilişkisi farklı bir ilişki biçimini, doğal bir nesnenin işlenerek kullanım değeri kazandırılması da farklı bir ilişki biçimini açıklar. *"Her meta, kullanım değerinin başkasına devredilmesiyle, genel emek zamanının doğrudan doğruya maddileşmesi gibi görünmesi gereken bir metadır. Ama öte yandan, değişim sürecinde, yalnız özel metalar, yani özel kullanım değerlerinin maddileştiği ayrı ayrı bireylerin emekleri karşılaşırlar. Genel emek zamanının kendisi, bu sıfatıyla metalar için mevcut olmayan bir soyutlamadır."*¹

1870'li yıllardan itibaren Marksizmin etkisi ile anlam kazanan "sınıf" sözcüğü nihayet toplumsal mücadeleye de bağlanıyordu. Marx, anlam kazandırdığı bu sözcüğü, bütün bağlantılarıyla birlikte kendi öncüllerinden ayırıyordu. Marx, getirdiği yenilikleri şöyle sıralıyordu:

"1) Sınıfların varlığı, sadece üretimin belli tarihsel gelişim evrelerine bağlıdır,

2) Sınıflar mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne varır;

*3) Bu diktatörlük de; tüm sınıfların ortadan kalkmasından ve sınıfsız topluma geçişten ibarettir."*²

Kapitalist toplumda, sınıflar söz konusu olduğunda, kapitalist dışında 'emek' ve 'işçi' kavramları birbirinden ayrılmaz bir ikili olarak kabul edilmiştir. Emekgücünün söz edildiği her yerde işçilikten de söz edildiği temel bir ön kabuldür.

"Marx, işçinin emeğiyle ürettiği değer tamının karşılığını ücret olarak alamadığından dolayı sömürüldüğünü düşünmüştü. Fakat rejim ne olursa olsun belli ki bu

¹ K. Marx, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, Çev.:Sevim Belli, 5. Baskı, Ankara 1993, Sol Yay., s. 60.

² K. Marx, *Kapital III*, Çev.: Alaattin Bilgi, , 3. Baskı, Sol Yay., s. 775.

*kaçınılmazdır, çünkü yaratılan değer belli bir oranı, yeniden yatırıma dönüşmek zorundadır.*³

Ücret ve sömürü kavramları arasındaki farklılıklara işaret eden Marx, sömürüden Aron'da ifade edildiği biçimde bahsetmediği gibi, eserlerinde de ücretlendirmenin yapılan işle ilgili bir olgu olmadığını sık sık belirtmiştir.

Sömürü, ne kapitalistin metaların yaratılmasında kullanılan çeşitli emek araçlarını satın almasından ne de üretilen metaların dolaşımından kaynaklanır. Marx, her metanın tam değeri karşılığında değiştirildiğini varsayar ki, sömürü de bizzat üretim içerisinde ki emekçinin (karşılığı ödenmeyen artı-emeğin) sömürülmesinden kaynaklanır. Ama bu onun iş saati karşılığını tam olarak alıp almadığı gibi bir problemden kaynaklanmaz. Burada genel emekle, genel emeğin ürettiği değer bir kullanım değeri ise, bu değer ücret olarak bir karşılığı olmadığı gibi, bu emeğin de bir değeri yoktur. Kapitaliste satılan bir "işgünü" karşılığı ile ücret almak farklı şeylerdir. Ücret sadece işçinin gerekli emek-zamanının yeniden üretilmesi için belirlenmiştir, daha fazlası için değil.

İşgünü ve emek kavramları arasındaki farka gelince, kendi başına anlamsız ve genel olarak farklı koşullara (temel olarak çalışanların ortalama beceri düzeylerine, bilimin durumuna ve bilimin pratikte uygulanma ölçütlerine, üretimin toplumsal olarak örgütlenmesine, üretim araçlarının gelişkinlik düzeyine, ve fiziksel koşullara) bağlı bir kavram olan işgünü Marx'a göre "belirlenebilir" bir olgudur.

"İşgücünün değişim-değeri, tıpkı diğer metalarda olduğu gibi, işgücünün üretilmesi için gerekli olan emek miktarına eşittir. Bu da işçiye, ailesiyle birlikte yeterli miktarda besin, giyim ve barınak sağlanmasını gerektirir. Marx, bu emek miktarını "zorunlu emek" olarak tanımlar.

Bir işçinin işgücünün kullanım-değeri onun değişim değerine bağlı değildir. Bir işgücünün kullanım-değeri, normal koşullar altındaki bir işgününde bir işçinin çalış-

³ Raymond Aron'dan aktaran Antony Giddens, *İleri Toplumlardan Sınıf Yapısı*, Çev.:Ömer Baldık, İstanbul 1999, s. 74

ma ve emek harcama yeteneğidir. Burada önemli olan nokta, iki nicelik arasındaki farktır. İşgücünün değişim-değerini oluşturan saatlerin, yani zorunlu (gerekli)-emek saatlerinin sayısı, işgücünün üretim yapabileceği saatlerin sayısından azdır. İşte kapitalistin işgücünü satın alırken hesaba kattığı şey de bu farktır. İşçi, işgününde kendisi için gerekli emek-zamanından daha fazla bir süre harcadığından ürettiği artı-emeğin bedeli sömürüyü oluşturmuştur.

"Emeğin işbölümü metaların üretimi için zorunlu koşuldur, ama tersi doğru değildir"⁴ diyen Marx, kapitalist üretim biçiminde işgücü, emek, meta, artı-değer gibi birbirine bağlı kavramları da sürekli olarak ayırıştırarak ortaya koymuştur.

Kapitalist Toplumda Emeğin Nitelikleri

Marx kapitalist toplumu anlatırken toplumun zenginliğinin "muazzam bir meta birikimi"⁵ olarak temelden itibaren kendini gösterdiğini söyleyerek meta kavramını bizzat kapitalist üretim ilişkisi içerisine alır. "*Ürünün meta şekli aldığı üretim biçimi, ya da doğrudan değişim için üretilmesi, burjuva üretim biçiminin en genel en ilkel biçimidir. Bunun için, bugünkü egemen ve karakteristik biçimiyle olmamakla birlikte, epeyce eski bir tarihte ortaya çıkmıştır.*"⁶ Meta üretiminin, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde de var olduğuna dikkat çeken Marx, bu üretim biçimi içindeki meta üretiminin farklılığını özellikle belirler.

Meta üretimine ilişkin: "buradaki emek, bireysel değil toplumsaldır."⁷ Kapitalizmdeki toplam ürünün, kendisinden önceki toplum biçimlerine göre farklılıklarından birisi toplumsal bir ürün olmasıdır. "...salt metaların üretimi ile bir paralellik kurmak için yaşamını sürdürme araçlarında tek tek her üreticinin payının, onun gerekli emek-zamanı ile belirleneceğini varsayacağız."⁸

⁴ K. Marx, *Kapital 1*, Çev.: Alaattin Bilgi, Sol Yay., s. 56.

⁵ A.g.e., s. 49.

⁶ A.g.e., s.97.

⁷ A.g.e., s. 94.

⁸ A.g.e., s. 94.

Meta tanımına ilişkin: "Meta her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinimlerini gideren bir şeydir. Bu gereksinmelerin niteliği, örneğin ister mideden, ister hayalden çıkmış olsun bir şey değiştirmez. Burada nesnenin, bu gereksinmeleri, geçim aracı olarak doğrudan doğruya mı, yoksa üretim aracı olarak dolaylı yoldan mı, nasıl giderdiği de bizi ilgilendirmemektedir."⁹

Kapitalizm, emeğin meta olarak alınıp satıldığı bir pazar ekonomisidir. Bu anlamda kapitalist üretim ancak meta üretiminin çözümlenmesiyle anlaşılabilir. Çünkü kullanım değerini değişim değerine dönüştüren tek üretim biçimi kapitalizmdir.

"Kullanım değerleri, doğrudan doğruya değişim araçlarıdır. Ama öte yandan, bu geçim araçlarının kendileri toplumsal yaşam ürünleri, insan yaşam gücünün sarf edilmesi sonucu, maddileşmiş emektirler. Toplumsal emeğin maddeleşmesi olarak bütün metalar, aynı birimin billurlaşmasıdır. Değişim-değerinde beliren bu birimin belirli karakterini, yani emeği, şimdi, incelemeliyiz."¹⁰

Üretim Araçlarıyla Kurulan İlişki ve Emek

Kapitalist sömürünün gerçekleşmesi, artı-değer üretimi ve bu değere el koyma biçiminde gerçekleşir. Bu ifadenin formülasyonu; üretken-emek = artı-değer => pazar için üretimdir.

"Gerçekten de Marx'ın üretken emek tanımı oldukça tartışmalıdır. Marx'ın yapıtlarında üretken emeğin genel tanımı ile kapitalist tanımının birbirinden farklı olması işçi sınıfının kapsamına ilişkin tartışmaları derinleştiren bir olgudur."¹¹

"Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışının temeli 'üretici olarak insan' nosyonudur. Klasik ekonomi teorisin-

⁹ A.g.e., s. 49-50.

¹⁰ K. Marx, *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, s. 43.

¹¹ T. Öngen, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, 2. Baskı, İstanbul 1996, Alan Yay., s. 72.

de formüle edilen 'emek-değer' teorisinde yer alan üretici emeğe karşı üretici olmayan emektir"¹²

Açıklamasını, "Marx, emeği hem kullanım hem de değişim değeri gerçekleştiği anda üretken emek saymıştır"¹³ diye sürdüren Öngen, Marx'ın bu konuya yaklaşımını şöyle ifade eder: "*Kullanım değerlerinin nesnel farkları, üretim sürecinde, kullanım değerlerini doğuran eylem farklılıkları biçiminde belirmektedir. Kullanım-değerlerinin özel maddesinden ilgisiz olarak, değişim-değeri yaratıcı emek, emeğin kendisinin özel biçimi karşısında da ilgisizdir. Üstelik çeşitli kullanım-değerleri, değişik bireylerin eylemlerinin ürünleri, bu bakımdan da bireysel özellikleri ile birbirinden ayrılan çalışmaların sonucudurlar. Ama değişim-değeri olarak bunlar, birbirinden farklı olmayan eşit emekleri, yani içinde emekçilerin bireyselliklerinin silindiği emeği temsil ederler. Demek ki değişim-değeri yaratıcısı emek genel soyut emektir."*¹⁴

Kullanım değeri yaratan emek, emeğin sahibine ilişkin bir olgu olarak ortaya çıkarken, yani somut bir emek olarak kendisini ortaya koyarken değişim değerindeki emek, emek-gücünü kullanan kişiden bağımsız ve onun dışında bir olgu olarak üründe, yaratıcısının dahi tanımadığı üründe soyut emek olarak ortaya çıkmaktadır. Maddi servetin kaynağı olarak somut emek, kullanım-değeri üreten emektir. Metanın kullanım değeri ele alındığında, onun özel yararı, içermiş olduğu emeğin belirli ve sistemli niteliği düşünülmektedir; ama meta bakımından, bu emeği, yarar sağlayan emek olarak düşünmemiz gerekmez.

*"Değişim değeri olarak bütün metalar donmuş emek-zamanının belirli ölçülerinden başka bir şey değildir."*¹⁵

Değişim değeri yaratan emeğin, genel soyut ve eşit bir emek olmasına karşılık, kullanım değeri yaratan emek, biçiminin ve maddenin gerektirdiği çeşitli emek cinslerine bölünen somut ve özel bir emektir. Kullanım

¹² Raymond Aron'dan aktaran: a.g.e., s. 118.

¹³ A.g.e., s. 72.

¹⁴ K. Marx, a.g.e., s. 43-44.

¹⁵ A.g.e., s.44.

değerini yaratan kendisine veya bir başkasına pazar ilişkisi dışında bir şey üretmesidir. Bu emeğin ürününün pazar ilişkisi içerisine girmesi, onu kullanım-değerinden çıkararak değişim-değeri ilişkisi içine sokuyorsa, üreticisinin elinde kullanım değeri olan pazarda kendi cinsinden diğer değişim değerine sahip metalarla aynı (emek zamanına sahip) olacağından –kullanıcısının bu meta üzerinde harcadığı emek zamanının ve miktarının hiçbir önemi yoktur– diğer metalarla birlikte değerlendirilecektir. Artık o, üreticisinin değil pazarın belirlediği fiyata bağlı olan bir değişim değerine ve üreticisinin, somut emeğine göre değil, toplumsal soyut emeğe göre değerlendirilecektir. Bu noktada kullanım-değeri ile değişim değeri arasındaki fark, üretici emeği veya üretici olmayan emeği belirlemekten uzaktır.

"Bir şeyin yararlılığı onu, kullanım değeri haline getirir. Ama bu yararlılık, belirsiz bir şey değildir. Metanın fiziksel özelliği ile sınırlı olduğu için, o, metadan ayrı bir varlığa sahip değildir...bir meta bu nedenle, maddi bir şey olduğu için, bir kullanım değeridir, yararlı bir şeydir. Metanın bu özelliği, o metanın yararlı niteliklerinden yararlanmak için gerekli emek miktarına bağlı değildir. Kullanım değeri, ancak kullanım ya da tüketim ile bir gerçek haline gelir; bunlar, ayrıca, toplumsal biçimi ne olursa olsun, her türlü servetin özünü oluştururlar."¹⁶

Bu nedenle kullanım değeri yaratan emeğin ürününde, emek zamanı kıyaslaması yapmanın bir anlamı yoktur. Bir kullanım değerini, değişim değerine çevirdiğimizde, emeğin (ürettiği metanın) değerini belirlemek için her şeyden önce; metaların değişim değerlerini, bu metaların içerdikleri emek-zamanına göre ölçebilmek için de, ayrı ayrı emeklerin değişik olmayan, tek biçimde basit bir emeğe, kısaca nitelik bakımından farklı olan bir emeğe indirgenmeleri gerekir. Bu da genel soyut emektir.

Giddens, işçi = emek (iş-gücü) => meta üretimi=(artı-ürün) artı-değer formülasyonuna takıldığından "Marx'a göre [...] değer yaratan üretici emekçiler, kapitalizmde pazarda alınan ve satılan malları üreten 'işçi sınırı

¹⁶ K. Marx, **Kapital 1**, s. 50.

fi'na denk düşer"¹⁷ belirlemesiyle, değer yaratmayı ve üretkenliği sadece pazar için üretim olarak düşünür ve işçi olmayı da bu alana hapseder.

Bütün metaların ortak yanı emektir. Bir meta üretmek için, ona belli bir miktarda emek katmak gereklidir. Ama söz konusu emek tek başına bir anlam ifade etmez. Metadan söz edildiği anda toplumsal emeğin de hesaba katılması gerekir. Doğrudan kendi ihtiyacını karşılamak için bir nesne üreten insan, sadece ve sadece bir ürün yaratır, meta yaratmaz. Kendi kendine yeten bir üretici olarak insanın toplumla ortak hiçbir yanı yoktur.

Meta üreticisinin toplumla ilişkisinde ise, ürünün herhangi toplumsal bir ihtiyacı karşılayacak bir şey üretmesi değil, bizzat meta üreticisinin emeğinin, toplum tarafından harcanan toplam emeğin bir parçası ve emeğinin de toplum içindeki işbölümüne bağımlı olması gerekir. Çünkü öteki işbölümleri olmaksızın bu kişisel emek kendi başına hiçbir şeydir. Metalar toplumsal ilişkide değer olarak alındığında bu değerleri gerçekleştirmiş toplumsal emek olarak değerlendiririz. Bu açıdan metalar belli miktarlarda emeği temsil ederler ve birbirinden böylelikle ayırt edilirler.

*"Kullanım değerinin yaratıcısı olan emeğin ürettiği servetin, yani maddi servetin biricik kaynağı olduğunu söylemek yanlıştır. Emek maddeyi şu ya da bu ereğe uyarlayan faaliyettir, bu bakımdan zorunlu olarak maddesi varsayar. Emek ile doğal madde arasındaki ilişki, değişik kullanım değerlerine göre değişik biçimler alır, ama kullanım-değeri her zaman maddi bir desteğe dayanır. Şu ya da bu biçimde doğadan ürünler edinmek açısından sistemli faaliyet olarak emek, insan varlığının doğal koşuludur, insanla doğa arasındaki —her türlü toplumsal biçimden bağımsız olarak— maddi değişimin koşuludur. Değişim değeri yaratan emek, tam tersine, özgül olarak toplumsal nitelik taşıyan emek biçimidir."*¹⁸

Değişim değerinde görülen emek, varsayım olarak bireyden soyutlanmış emektir. Bu emek doğrudan doğ-

¹⁷ Giddens, a.g.e., s. 120.

¹⁸ A.g.e., s. 51.

ruya kendi karşıtının biçimini, soyut genelliğin biçimini almakla, toplumsal emek olur. Birçok Marksist yazar, toplumsal emeği; Grundrisse'de kullanılan kolektif işçi ve kolektif emek kavramıyla genelleştirerek işçi ve işçi sınıfı tanımlamalarında bir gereklilik olarak kullanmıştır. "Sınıfları ekonomik olarak tanımlamak için genellikle üç ölçüte baş vurulmaktadır: ... Carchedi, bunlara bir dördüncü ölçüt olarak kolektif emeğin işlevlerini yerine getiriyor olma koşulunu da eklemiştir."¹⁹

Marx'ın toplumsal genel emek olarak adlandırdığı kolektif emek, işçi sınıfı tanımlarına da bu biçimiyle taşınmış oldu. Nitekim Carchedi kolektif emek yerine kolektif işçi kavramını ön plana çıkarır.²⁰

*"Bir toplumun ürettiği tüm metaların toplam değerinde somutlaşan toplam emek-gücü birçok tek tek birimlerden meydana gelmekle birlikte, burada türdeş insan emek-gücü kitlesi kabul edilir...yani bir metanın üretimi için ortalama olarak gerekli ya da toplumsal olarak gerekli zamandan daha fazlasına gereksinme göstermedikleri sürece, biri diğerinin aynıdır."*²¹

Toplumsal emeğe varmadan önce, birey emeğinin metadaki yansımasının değişim değerlerinde belirlediği 'biçimleriyle' emek, genel insan emeği olarak nitelendirilebilir. Genel insan emeğinin bu biçimde soyutlanması, belirli bir toplumun ortalama her bireyinin yapabileceği ortalama emekte mevcuttur. Bu, ortalama her bireyin yapmaya alışabileceği, ve şu ya da bu biçimde yapılması gereken basit emektir.

Değişim değerleri olarak metalar arasındaki ilişki, daha çok kişiler arasındaki bir ilişki biçiminde pazarda ve günlük yaşamda ortaya çıkar. *"Bir metanın kullanım değerinde bulunan yararlı emek, yani belirli bir türde ve belirli bir amaca yönelmiş üretken faaliyet vardır. İçerisinde somutlaşan yararlı emek, her birinde nitel olarak farklı*

¹⁹ T. Öngen, a.g.e., s. 175.

²⁰ A.g.e., s. 175.

²¹ K. Marx, Kapital -1, s. 53.

olmadığı sürece, kullanım değerleri, birbirlerinin karşısında meta olarak duramazlar.²²

*"Meta, meta olarak doğrudan doğruya kullanım değerleriyle değişim değerlerinin birliğidir; aynı zamanda o, ancak öteki metalarda kıyaslanınca metadır. Metaların birbirleriyle gerçek ilişkisi, onların değişim sürecidir. Bu bireylerin, birbirinden bağımsız olarak girdiği bir toplumsal süreçtir."*²³

Pazarda karşılaşan metalar iki varlık biçimine sahiptirler. Birincisi, yararlı birer nesne oldukları ve belli bir ihtiyacı karşıladıkları için, "kullanım-değerleri olarak gerçek varlık biçimleri"²⁴ olarak; ikincisi, bir başka nesne ile değiştirildiğinde (bu değişim biçimi gerek karşılıklı mal olarak değişimleri gerek para ile değişimleri) karşılıklı eşdeğer değiştirilebilirlikleri ile, "değişim değeri olarak düşüncede varlık biçimleri"²⁵ olarak.

Bu metalar, pazarda karşılıklı bir ilişki içerisinde birbirleri için çifte emek şeklini temsil ederler. Kullanım değerlerinde gerçekten mevcut olan özel somut emek ve fiyatlarında soyut bir varlığa bürünen genel soyut emek-zamanı... Burada, bütün metalar aynı değer özünün yani genel soyut emeğin, maddileşmesini meydana getirir ve ancak nicel olarak farklılaşırlar.

Emeğin Değeri

"Burjuva ufkunun sınırları içinde, sermayenin çözümlemesini yapmış olma onuru esas olarak fizyokratlarındır, onları modern ekonomi politiğin babası yapan da budur... Üretimin burjuva biçimleri onlara kaçınılmaz olarak doğal biçimler olarak görünmüştür. Bu biçimleri toplumun fizyolojik biçimleri olarak algılamaları, insan iradesinden, politikadan vb. bağımsız ve üretimin doğal gereğinden kaynaklanan biçimler olarak algılamaları büyük başarılarıdır. Bunlar maddi yasalarıdır; tek hata şudur ki, belirli bir tarihsel toplumsal aşamanın maddi yasası, tüm toplum

²² A.g.e., s.57.

²³ K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 49.

²⁴ A.g.e., s. 85.

²⁵ A.g.e., s. 85.

*biçimlerini aynı biçimde yöneten somut yasa olarak algılanmıştır.*²⁶

Bir metanın değeri ile bir başka metanın değeri arasındaki ilişki, birincisinin üretimi için gerekli emek zamanı ile ikincisinin üretimi için gerekli emek zamanı arasındaki ilişki gibidir, 'değer olarak, bütün metalar, donmuş emek zamanının belirli kitlelerinden başka bir şey değildir.

Meta= Kullanım değeri + Değişim değeri,

Emek= Gerekli emek + Yararlı emek (kullanım değeri üreten emek) ~ Değer,

Değer = Zorunlu Toplumsal emek (soyut emek),

Meta değeri = Soyut insan emeği,

Meta <> Emek.

*"Kapitalist üretim, emek koşullarına bir sınıf sahip olduğu ve öteki sınıf yalnızca emek-gücüne sahip olduğu andan başlar. Emeğin emek koşullarından bu ayrılığı kapitalist üretimin ön koşuludur."*²⁷

Meta üretiminde sermaye ile emek eşit şartlar altında karşı karşıya gelirler, fakat emeğin sermayenin denetimine girmesi ile eşitlik bozulur. Kapitalistin satın aldığı iş gücü ve onun sonucu olan ürün de kendisine aittir. Emek, artık emek-gücü sahibinin denetiminden çıkmış, belli bir ücret karşılığı kapitalistin denetimi altına girmiştir.

"Emeğin değeri, her zaman, bir metanın üretimi için gerekli olan canlı emek miktarı kadar maddeleşmiş emeği temsil eder; başka bir deyişle her zaman belli bir miktarda canlı emek zamanı, ona eşit miktarda maddeleşmiş emeği temsil eden miktarlardaki metalara kumanda eder... –özellikle kapitalist üretim tarzında– olan şey bunun tersidir. Emek ürünü ya da emek ürününün değeri işçiye ait değildir. Belirli bir miktarda canlı emek aynı miktarda maddeleşmiş emeğe kumanda etmez, ya da bir metada maddeleşmiş belirli bir miktarda emek, metanın

²⁶ K. Marx, *Artı Değer Teorileri -I*, Çev.: Yurdakul Fidancı, Ankara 1998, Sol Yay., s.37.

²⁷ A.g.e., s.71.

*kendisinde içerilenden daha fazla canlı emeğe kumanda eder.*²⁸

Artık emeğin kendi ürününe karşı hiçbir bağımlılığı yoktur. Ürün ona yabancıdır. Bu anlamda burjuva toplumunda çalışanlara yapılan ödemeler ücret olarak sunulur. Emeğin (iş-gücünün) karşılığı para olarak ödenir. Böylece artık değer yaratıcısına hiçbir şey ödenmeden kapitalist sömürü gizlenmiş olur. Emekle emek-gücü arasındaki ayırımı açıklayan *"Marx, böylelikle kapitalist karın kaynağı olan artık-değer kavramını da gün ışığına çıkarmıştır. İşgücüne ödenen ücret, bu işgücü tarafından yaratılan ürün değerinin daha altındadır."*²⁹

İşgücü tıpkı diğer mallar gibi bir maldır. Değeri, kendisini yeniden üretmek için gerekli olan zorunlu malların üretilmesinde harcanan emek miktarı tarafından belirlenir. Ücret biçimi, sadece bir yanda sermaye sahibi diğer yanda işgücü sahibi arasındaki sözleşmede sözü edilen bir hukuki deyim değildir. Aynı zamanda işgücünden sorumlu bir "sahip" olarak kendisini yeniden üretebilmesi ve bakımı için gerekli masrafların da yapılmasına olanak tanıyacak ilkesel bir düzeyi de belirler. Bu koşullarda belirli bir emek karşılığı alınan ücret, işgücünün "yeniden üretim değerini" de kapsar. İşgücü ücretin sadece gündelik değerine ilişkin olmaktadır.

*"Kapitalistin, geçici olarak yararlanmak için satın aldığı emek-gücünün ücreti ya da eşdeğeri, doğrudan biçimiyle meta değildir; ama başkalaşmış metadır, paradır; yani değişim değerinin bağımsız biçiminde metadır; toplumsal emeğin, genel emek zamanının doğrudan maddeleşmesidir."*³⁰

"Emeğini ücret karşılığı satan" ya da "ücret karşılığı çalışan" herkes işçi midir? Böyle bir genellemeye verilen cevap "hayır" olmaktadır. Oysa ücret ve ücretin miktarı, biçimi ne olursa olsun, işgücünden sorumlu kişinin kendisini yeniden üretebilmesi ve bakımı için gerekli giderleri karşılayacak düzeydeki ödemedir. Bu bakımdan

²⁸ A.g.e, s. 65.

²⁹ Suzanne De Brunhoff, **Devlet ve Sermaye**, Çev.: Kuvvet Lordoğlu, Ankara 1992, İmge Kitabevi Yay., s.15.

³⁰ K. Marx, **Artı Değer Teorileri -I**, s.79.

ücretin, harcanan işgücü veya yapılan işle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu belirleme, işçi sınıfını ya da bir bireyi işçi olarak tanımlamaya yetmez. Çünkü ücret, sonuçta karşılığı para (hisse senedi, tahvil) ya da belli miktarda meta olarak ödensin, sadece tek bir amaca yöneliktir: ücret alanın kendisini yeniden üretmesi.

Kapitalist, metayı pazarda değerinden satmak durumundadır. Bu anlamda emek adındaki metaya da ödemek durumunda kaldığı ücret miktarı (her ne kadar yeterli emek-gücünün var olduğu bilinse de) işçinin yaşamasına yetecek kadar olmalıdır.

*"Bir şeyin değeri, onu üretmek için gereken toplumsal olarak zorunlu emek süresinin miktarıdır. Ama her tekil kişi, içinde işgücü üreten bir alettir. Aynı miktarda işgücünü, daha küçük bir değer karşılığında üreten bir başka alet bulduğunda, kapitalistin aradığı işgücünün kaynağı bu alet olur."*³¹

*"Bu üretkenlik görelî üretkenliğe dayanır – şu anlamda ki, emekçi yalnızca eski bir değeri yenilemekle kalmaz, ayrıca onun işçi olarak yaşamını sürdüreceği miktarda üründe maddeleşen emek-zamanından daha fazlasını kendi ürettiği üründe maddeleştiği yeni bir değer yaratır. Sermayenin varlığı, bu tür üretken ücretli emek zamanı üzerine kurulmuştur."*³²

Ücretler hiçbir zaman üretilen metaların değerini aşamaz ve onlardan daha yüksek olamazlar, ama her zaman en düşük orana sahip olabilirler. Bu bakımdan ücretler ürünlerin değerleri ile sınırlıdır, ama tersi yani metaların değeri ücretle sınırlı değildir.

Kapitalist için çalıştırdığı kişi veya kişilerin önemi, ona kazandırdığı artı-değerdir. Artı-değer de metadan değil metada somutlanan emekten (işgücünden) kazanılır. Artı değer sadece ve sadece işçinin karşılığı ödenmeyen emektir.

"Artı-değer nasıl doğar? Dolaşımdan doğmaz, ama dolaşımda gerçekleştirilir. Ürün, değerinin üstünde değil,

³¹ George G. Brenkert, **Marx'ın Özgürlük Etiği**, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul 1998, Ayrıntı Yay., s. 184.

³² K. Marx, **Artı Değer Teorileri -I**, s.143.

değerinden satılmaktadır. Değerinin üstünde bir fiyat fazlası yoktur. Ama değerinden satıldığı için, satıcı bir artı-değer gerçekleştirir. Bu ancak sattığı (ürünün) değerini tam olarak ödemediği için, yani, ürün, satıcı tarafından ödenmemiş olan, bir karşılıkla dengelenmeyen bir değer parçası içerdiği için olanaklıdır.³³

Sermaye, yeniden üretimi için sürekli olarak bir artı-değer üretmek zorundadır. Doğası gereği daha büyük artı-değer elde etmenin yöntemlerini tasarlar ve normal bir işgününün gereğinden daha fazla emek elde etmeye çalışır.

C. Wright Mills'in açıkladığı gibi: "Eski tip meslekler, artık uzmanlık alanlarında en üstte değildir; bütün uzmanlık alanlarında en üsttekiler, yeni yeteneklere sahip kadınlar ve erkeklerdir. Düzinelerce sosyal mühendislik ve mekanik teknisyenlik türleri, sayısız Girl Fridays [büro elemanı bir tür çalışan], laboratuvar asistanları, kadrolu ve kadrosuz hemşireler, istatistikçiler, teknik ressamlar, sosyal işçiler var. Bazen bir bütün olarak yeni toplum ile uyum halinde gözükten satış yerlerinde ... devamlı bayan tezgahlar, gezici erkek sigorta elemanları, başka bir memlekette ikamet eden satış elemanları, belli bir uzaklıktan başkalarının satışına yardım eden reklamcılar var."³⁴

Kapitalist için değişen sermaye olarak yatırdığı sermayenin bir kısmı olan ücretleri yeniden üretmek için çalışmak zorunda olan işçidir. İşçi kendi ücretini yeniden yaratır. Artı-değer ise, kapitalist için kısmen tüketim fonu ya da yeniden üretime eklenen ek bir sermayedir. Kapitalist tükettiği bu sermayeyi artı-değerle yenilemez. Oysa ücretleri oluşturan gerekli emekle, karı oluşturan artı-emek işgünün tümünü meydana getirir ve bunların dışında emek harcanmaz.

"Değeri yaratan, emekçinin ücreti değil, emektir. Ücretler yalnızca zaten var olan değerdir, ya da ücretinin bölümünü dikkate alırsak, emekçi tarafından yaratılan ve bizzat onun sahiplendiği değer parçasıdır, ama bu sa-

³³ A.g. e, s.47.

³⁴ C. Wright Mills'ten aktaran A. Giddens, a.g.e., s. 240

hiplenme değer yaratmaz. Bu nedendir ki, ücreti, ürettiği metanın değerini etkilemeksizin artabilir ya da azalabilir."³⁵

Marx, kendinden önce emek-değer üzerine yapılan araştırmalarda fizyokratları anlatırken şöyle diyor: "Onlar, tamamen doğru olarak şu ilkeyi ortaya koydular: Yalnızca, artı-değer yaratan emek üretkendir, bu emeğin ürünü, üretimi sırasında tüketilen değerler toplamından daha fazla bir değer içerir. Hammaddenin ve öteki malzemelerin değeri verili olduğundan, emek-gücünün değeri asgari ücrete eşit olduğunda, bu artı-değer, ancak emekçinin ücretinden aldığı emek miktarının üstünde kapitaliste geri verdiği fazla emekten oluşabilir. Ama fizyokratlarda bu biçim altında görünmez; çünkü onlar, genel olarak değeri, henüz yalın özüne –emek miktarına ya da emek-zamanına– indirgememişlerdir."³⁶

Kavramsal Emek

Emek araçlarına sahip kapitalist ve emek gücüne sahip işçinin karşılıklı bir araya gelmeleri kapitalist üretimin ön koşuludur. Kapitalist, kendi gereksinimlerini karşılamak için üretmez; bireysel ya da toplumsal tüketimi doğrudan hiç dikkate almaksızın üretir. O, ortaya koyduğu sermayeyi artırmak için, sadece artı-değer için üretir. "Kapitalist üretimi varsayarsak kapitalist, artı-değer üretmek için üretim yapar."³⁷

Emek, üretim sürecinde, kullanım-değerleri üretiminde üretken bir işleve sahiptir; ama hiçbir zaman değer kaynağı değildir. Genel insan fizyolojisinin bir parçası olan emek kendi başına bir değer yaratmaz, yalnızca bir değişim değerine sahip olduğu ölçüde, emek sonucu oluşan ürünün (hizmet veya meta) kendisi maddeleşmiş emek zamanı içerdiği ölçüde, yani emek onun kaynağı ise değişim değeri katar.

İşçi yeniden kullanım-değeri yaratmakla kalmaz, aynı kullanım değerlerini yeniden üretir. Emeğin üretkenliğine göre aynı değer, aynı emek miktarı, daha büyük ya

³⁵ K. Marx, *Artı Değer Teorileri-I*, s. 87

³⁶ A.g.e., s. 39

³⁷ A.g.e., s. 83

da daha küçük miktarlarda aynı kullanım değerleri olarak yeniden üretilir. Emeğin üretkenliği de buradadır. Üretken-emek sadece meta üretimi ile sınırlanamaz.

“Bir kapitalist sınıfın ve dolayısıyla sermayenin salt varoluşu emeğin üretkenliğine, mutlak üretkenliğine değil, göreceli üretkenliğine bağlıdır. Örneğin bir günlük emek yalnızca işçiyi yaşatmaya, yani emek-gücünü yeniden üretmesine yetiyorsa, mutlak anlamda, işçinin emeği üretkendir, çünkü yeniden üretmektedir; yani, tükettiğine (kendi emek-gücünün değerine) eşit değeri, sürekli yenilemektedir. Ama kapitalist anlamda, bu üretken değildir, çünkü hiçbir artı-değer üretmemiş –yalnızca eskisini yenilemiştir–; bir başka biçimde üretmek için –değeri– bir başka biçimiyle tüketmiştir.”³⁸

Lockwood, üretkenlik ve işçilik bağlantılarıyla, mavi ve beyaz yakalılar işçi diye tanımladıktan sonra, fiziksel olarak hem üretimden, hem de üreticilikten yoksun dediği büro işçileri için şunları söyler: “Öyle ki büro çalışanları, fiziksel olarak, sıradan işçilere ‘tepeden bakarlar’. Mavi yakalılar üretken iken büro işçilerinin yaptığı, bazı işlerin ve malzemelerin basit manüplasyonudur.”³⁹ Lockwood, mavi giysilileri ve beyaz yakalılar işçi olarak tanımlamasına rağmen üretken ve üretken olmayan diye ikili bir ayırım yapmakta ve bunu sadece yapılan işlerin fiziki durumuna bağlamaktadır.

“İçinde üretken işçi emeğinin yer aldığı bir metanın kullanım değeri en yararsız türden olabilir. Metanın maddi özellikleri, hiçbir biçimde, emeğin doğasıyla bağlantılı değildir; tam tersine, yalnızca belirli bir toplumsal üretim ilişkisinin ifadesidir. Bu emeğin içeriğinden ya da sonucundan değil, ama belirli bir toplumsal biçiminden çıkarılmış bir tanımdır.”⁴⁰

Emeğin biçiminin sınıfı belirlemede temel bir unsur olarak kullanılmasını öneren Musa Sala, “Beyaz yakalılar işçi sınıfına dahil edip etmeme sorununa çözüm bulmak, bu çalışanların meta üretiminde bulunup bulun-

³⁸ A.g.e., s. 143

³⁹ D. Lockwood’dan aktaran: A. Giddens, a.g.e., s. 234.

⁴⁰ K. Marx, a.g.e., s. 148.

madığına, yani onların emeğinin üretken olup olmadığına yanıt vermekle mümkündür"⁴¹ diyor.

M. Sala, "Marx'ta artı-değer yaratan üretken-emekçi, işçi sınıfına denk düşer, üretken olmayan emekçilerin genel adıyla 'beyaz yakalıların sermaye üretim sürecindeki işlevi işçininkinden farklıdır" diye devam ederek Lockwood'la aynı noktada buluşurken Marx'tan uzaklaşıyor. Oysa Lenin'in sınıfı tanımlarken yaptığı sıralama farklıdır:

- 1) Üretim ilişkileri içindeki yer,
- 2) Üretim araçlarıyla olan ilişki,
- 3) Toplumsal ürünün, "zenginliğin" elde edilmesi.

Üretim araçlarıyla kurulan ilişki, emek araçlarıyla emeğin uygun koşullar altında bir araya gelmesi sonucunda oluşan üretim ilişkisi içindeki sosyal ve siyasal konum ve emeğin toplumsal üretimine kapitalist tarafından mülkiyet olarak el konulması biçimleriyle açıklanabilir.

İşbölümü içinde üretim araçlarının gelişimi emeği vasıflı emekten vasıfsız emeğe doğru herkesin zamanla becerebildiği sıradan bir iş haline sokmakta ve işgücü sıradanlaşmaktadır. Bu da tam olarak Marx'ın yabancılaşma kavramına denk düşmektedir.

Wright toplumsal ürünün elde edilmesini, "bir sınıfın emek gücünün ürünlerini, diğer bir sınıfın ekonomik bakımdan baskıcı bir biçimde kendisine mal etmesi olarak"⁴² açıklamaktadır. Wright'ta eksik kalan yan, baskının ekonomik türü yanında, aynı zamanda yasalarla pekiştirilen (üretim araçlarının mülkiyet sahipliğinden kaynaklanan) siyasal zorun varlığıdır.

Sıklıkla eleştirilen düşünce, "Emeğinden başka satacak şeyi olmayan ve bunu ücret karşılığında yapan herkes işçidir" sorunsalıdır. T. Öngen, bu sorunsala bir yaklaşım geliştiriyor: "*Denetim ve yönetim süreçleri içeri-*

⁴¹ Musa Sala, "Marksizmde Üretken Emek ve İşçi Sınıfı", **Teori ve Politika**, S. 14, Bahar 99, s. 126.

⁴² E.O. Wright'tan aktaran: Stephen Edgel, **Sınıf**, Çev.: Didem Özyiğit, Ankara 1998, Dost Kitabevi Yay., s.15.

sinde yer alan bazı ücretli kesimlerin (yöneticiler, profesyonaller, denetçiler gibi) varlığı proleterleşme sürecinin tanımlanmasını güçleştiren başka etmenlerdir.”⁴³

Öngen ve bu konuda araştırma yapanların tartıştıkları nokta, mavi ve beyaz yakalılarının işçi olup olmadıkları değil, proleter diye adlandırdıkları politik özne arayışlarıdır. Sonuçta proleter vasfı genel olarak politik özne ve politik sınıf kavramları ile çakışmaktadır.

Emek kullanımı ve emekçi kavramlarına bağlı olarak proleterleşme kavramı siyasal bir anlam yüklenerek kullanıldığından, işçi kavramı ile salt çalışan anlaşılırken proleter kavramına siyasal bilinç de yüklenmektedir.

Meta ve Emek

“Emeğin ve dolayısıyla ürünün, maddi özellikleri, kendi içinde bu üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımı bakımından hiçbir anlam taşımamaktadır.”⁴⁴

Bu, genel olarak topluma veya kişiye sağlanan hizmetler için de geçerli bir önermedir. Hizmetleri, üreticileri açısından metadır. Belirli bir (hayali ya da gerçek) kullanım değerine ve belirli bir değişim değerine sahiptirler. Ne var ki, bu hizmetler alıcısı açısından, basit birer kullanım değeri olmaktan öte değildir ve alıcısının gelirini harcadığı nesnelere. Bu üretken olmayan emekçiler gelirdeki paylarını, üretken emeğin ürettiği metaldaki ortaklık paylarını karşılıksız olarak almazlar; paylarını satın almalıdırlar, ama o metaların üretimiyle hiçbir ilişkileri yoktur.

Braverman, üreticilik ve işçilik kavramına yaklaşımlarında, Marx'ın büro işçilerine yaklaşımının doğrulandığını savunurken, iş yaşamının proleterleşmesi deyimiyile büro ve hizmet işçilerine genel “üretken olmayan” ve sadece “ücretli işçi” kavramı ile yaklaşmaktadır. Özellikle beyaz yakalılardan söz ederken toplumun ve iş yaşamının proleterleşmesi esprisi buna dayanmaktadır.⁴⁵

⁴³ T. Öngen, a.g.e., s. 179.

⁴⁴ K. Marx, a.g.e., s.148.

⁴⁵ H. Braverman'dan aktaran: Stephen Edgel, **Sınıf**, s. 77.

"[Üretken olmayan emekçinin emeği] değer [...] üretmeyen emektir; hiçbir şeyin değerini artırmaz; [üretken olmayan emekçinin] geçimine harcanan, hiçbir zaman yenilenmez; [o] kendisini, herhangi belli bir özde ya da satılabilir bir metada toplayıp maddeleştirmez"⁴⁶

Marx, A. Smith'in üretken emek kavramını tartışırken şöyle diyor: *"Buradaki sunuma göre emekçinin emeği, herhangi bir malzemeye çalışmasıyla, ücretinin içerdiğine eşit miktarda değer katarak, tüketilen değer eş değerini yerine koyduğu ölçüde, o emek üretkendir. Burada toplumsal biçim yoluyla tanımlama, üretken olan ve olmayan emeği kapitalist üretimle ilişkisine göre belirleme bir yana konmaktadır."⁴⁷*

Aynı emek, onu bir kapitalist üretici olarak daha fazla değer üretmek üzere satın alıyorsa üretken olabiliyor, ama onu sıradan bir tüketici olarak, bir gelir harcaması olarak, kullanım değerini tüketmek üzere satın alıyorsa üretken olmuyor; emek-gücünün hizmet işini görmesiyle birlikte, bu kullanım değerinin ortadan kalkıp kalkmadığı ya da kendisini bir nesnenin içinde tespit etmediği ve somutlaştırıp somutlaştırmadığı dikkate alınmıyor.

Bu açıdan bakıldığında üretken emekçilerin kendileri için yaptıkları harcamalar (ev kirası ödemek, mobilya almak, ev boyatmak vb.) için harcadıkları emek de üretken emek değildir, sonuçta harcanıp gitmektedir. Bunlar için harcanan emek "üretken olmayan emektir".

"Tüm metalar dünyası, iki büyük kısma ayrılabilir. Birincisi emek-gücü; ikincisi emek-gücünden farklı olarak metalar. Emek-gücünü eğiten, devamını sağlayan ya da değiştiren vb., yani tek sözcükle ona özgül bir biçim veren ya da devamını sağlayan türden hizmetlerin satın alınmasına gelince; örneğin bu çerçevede, 'sınai olarak gerekli' ya da yararlı olduğu ölçüde öğretmenlerin hizmetinin ya da sağlığı devam ettirdiği ve böylece tüm değerlerin kaynağını, emek-gücünün kendisini muhafaza ettiği ölçüde doktorluk hizmetlerinin satın alınmasına gelince

⁴⁶ A. Smith'ten aktaran: K. Marx, *Artı Değer Teorileri-I*, s. 151.

⁴⁷ *A.g.e.*, s.151.

—bunlar karşılıklı olarak [*"satılabilir bir meta", vb.]* adıyla söylersek emek-gücü bırakan hizmetlerdir; emek-gücü üretiminin ya da yeniden üretiminin maliyetlerine dahil edilirler."⁴⁸

Üretici emek ve üretici olmayan emek kavramları meta ve meta üretimi üzerinden kavranmaya çalışılmaktadır. Emeğin kendisi doğrudan meta olarak kavranmaz ve böyle görünmez. Onun biçimi kendisini yalnızca emek-gücü olarak dışarı vurur. Meta emekten farklı olarak düşünölmelidir.

Metalar dünyası da iki büyük kategoriye ayrılmıştır: Bir yanda emek-gücü, öte yanda bizzat metalar.

Metadan, emeğin maddeleşmesi olarak söz ettiğimiz zaman –yani pazar ilişkisi içerisinde metanın değışim değeri anlamında– bu yalnızca hayali bir şeydir. Bu, metanın toplumsal varoluş biçimidir, metanın maddi gerçekliğiyle ilişkisi yoktur; belli miktarda toplumsal emek ya da belli miktarda para olarak düşünölmüştür. Emek sonucu olduğu halde, o meta üzerinde herhangi bir iz bırakmamıştır.

*"Metanın geçmiş emek, maddeleşmiş emek olarak belirdeği de doğrudur; bu nedenledir ki, eğer bir nesne biçiminde ortaya çıkmayacaksa, yalnızca emek-gücünün kendisi biçiminde belirebilir; ama hiçbir zaman (yalnızca pratikte aynı şey demek olan, ama önemli farklı ücret dereceleri belirdeişinde yatan dolaylı bir biçim dışında) doğrudan canlı emek olarak belirmez. Bundan ötürüdür ki, üretken emek öyle bir emektir ki meta üretir ya da doğrudan emek-gücünün kendisini yetiştirir, geliştirir, yaşamını sürdürür ya da yeniden üretir."*⁴⁹

Öyleyse emek-gücünün kendisini hesap dışı tuttuğumuz ölçüde, üretken emek metalar üreten, maddi ürünler üreten emek gibi görünmektedir. Onun üretimi de belli miktarda emeğe ya da emek zamanına mal olmuştur. Bu maddi ürünler, nesne biçimini aldıkları zaman her türlü sanat ve bilim ürününü, kitapları, resimleri, heykelleri, vb. içerirler.

⁴⁸ A.g.e., s.156.

⁴⁹ A.g.e., s.161

"Meta, burjuva zenginliğinin en temel biçimidir. 'Üretken emeğin', 'meta' üreten emek olarak açıklanması, işte bu bakış açısından, üretken emeği sermaye üreten emek olarak açıklayan görüşten çok daha temel bir görüşe uygun düşer."⁵⁰

Artı-değer (gerçek bir varlık olarak) kendini yeniden üreten miktardaki ürünü aşan artı-üründe ortaya koyar; özgün öğeler, ürünün üretim maliyetine giren ve değişmeyen sermaye (makinalar, binalar vs.) ile değişen sermaye (işçi giderleri) birlikte üretim için ortaya konan toplam sermayeye eşittir. Kapitalist üretimin amacı ürün değil, artı-değerdir. Emekçinin gerekli emek-zamanı ve dolayısıyla kendisine ödenen eş değer ürün, artı-değer ürettiği ölçüde, zorunludur. Aksi takdirde kapitalist için üretken değildir.

"Kapitalist üretimin tümü, üretim sürecinde, emeğin bir bölümünü satın almaksızın sahiplenmek ve ürünün içinde satmak üzere, emeğin doğrudan satın alınmasına dayandığına –çünkü sermayenin varlık temeli ve özü budur– göre sermaye üreten emekle sermaye-üretmeyen emek ayırımı, kapitalist üretim sürecini anlamakta bir temel oluşturmaz...her hizmet, onu satan için üretkendir."⁵¹

İş Sürecinde

Üretken ve Üretken Olmayan Emek

Kapitalizm, kapitalistin herhangi kötü veya iyi bir kişi olarak kişisel özelliğinden değil, onun bir sermaye sahibi olarak emekçiyi egemenliği altına alması yaniyla öteki biçimlerden ayrılır. Onun temelde yaptığı metanın meta üreticisi üzerindeki egemenliğidir.

Üretim ilişkileri içerisinde emekçinin emeğinin aldığı toplumsal biçim ya da toplumsal emeğin aldığı biçimler emekçilerden bağımsız oluşan ilişkililerdir. Sermayenin etki alanında toplanan işçiler, bu toplumsal yapılanmaların birer ögesi haline gelirler. Fakat bu toplumsal yapılanma onlara ait değildir.

⁵⁰ A.g.e., s. 162

⁵¹ A.g.e., s. 277

Değişim değeri, kendisini yeniden üreten, durmadan genişleyen değer yaratan değerdir. Yani belli miktarda maddeleşmiş emeğin, daha büyük miktarlarda canlı emekle değişiminden ileri gelir.

Kullanım değeri, sermaye kendi çalışma sürecinde emekçiden kopararak aldığı ve kendisini bir ilişki olarak belirlediği alandır. Kapitalist üretim, öncelikle emek sürecinin nesnel ve öznel koşullarını, bağımsız bireysel emekçiden koparıp ayırarak kendisi için nesnelere dönüştürür. Bu, sermayenin içerdiği emeğin yanı sıra, emeğin toplumsal bileşimlerinin ve toplumsal bileşenlere denk düşen emek araçlarının oluştuğu yerdir.

"Yalnızca kapitalist üretim biçimini kesin biçim olarak –ve dolayısıyla, sonsuza dek doğal üretim biçimi olarak– gören burjuva dar kafalılığı, sermaye açısından üretken emek nedir sorusunu, genelde hangi emeğin üretken olduğu ya da üretken emeğin genel olarak ne olduğu sorusuyla karıştırır; ve sonuçta, herhangi bir şey üreten, herhangi bir sonuç yaratan emeğin bu gerçek çerçevesinde üretken olduğu yanıtını vererek ne kadar akıllı olduğunu düşünür. Birincisi: Yalnız doğrudan sermayeye dönüşebilen emek üretkendir...artı-değer üreten ya da sermayeye artı-değer üretimi için etmen olarak hizmet eden ve böylece kendini sermaye olarak, kendini genişleten değer olarak ortaya koyan emek."⁵²

Sermayenin üretkenliği, sermayenin emekle, ücretli emek olarak karşı karşıya gelmesi olgusuna, emeğin üretkenliği de emeğin, emek araçlarıyla sermaye olarak karşı karşıya gelmesi olgusuna dayanır. Bundan dolayı sadece "beyaz yakalılar" değil, işçiler de "yararlı birer makine" işlevini kazanırlar.⁵³

Sermayenin üretkenliği, sermayenin emekle, ücretli emek olarak karşı karşıya gelmesi olgusuna, emeğin üretkenliği de emeğin, emek araçlarıyla sermaye olarak karşı karşıya gelmesi olgusuna dayanır.

Para, bir kısmı emeğin maddi araçlarına (hammadde, üretim araç ve gereçleri,vb.), bir kısmı da emek-

⁵² A.g.e., s. 368.

⁵³ Musa Sala, a.g. e., s. 139.

gücünü satın almakla sermayeye dönüşür. Bu da bir değişim değeri, kendini genişleten değişim değerine dönüşmesi anlamına gelir. Parayı sermayeye çeviren salt emek-gücünü satın alması değildir. Bu alış emek-gücünün belli bir süre kullanılmasına yöneliktir. Satın aldığı canlı emek bir yandan kendi geçim kaynağını (değişen sermayeyi üretirken) diğer yandan kendisi için gerekli emeğin dışında sattığı emeğin karşılığı ödenmeyen kısmı, artı-değer yaratarak sermayeye dönüşür.

Üretim süreci içerisinde emek sermayeye dönüşür. Bu dönüşümü para ve emek-gücü arasındaki alış veriş koşullandırır. *"Parayı ya da metalleri sermayeye dönüştüren, başka deyişle, emek-gücü karşısında bağımsız duruma gelen maddeleşmiş emeğin değerini sürdüren ve arttıran emek üretken emektir. Üretken emek, kapitalist üretim süreci içerisinde emek-gücünün aldığı biçimin ve tarzın ve tüm ilişkinin kısa adıdır. Ancak onu emeğin öteki türlerinden ayırt etmek çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu ayırım, tüm kapitalist üretim tarzının ve sermayenin kendisinin de üzerinde temellendiği emeğin özgül biçimini ifade eder.*

Dolayısıyla üretken emek –kapitalist üretim sistemi içinde– işvereni için artı-değer üreten ya da emeğin nesnel koşullarını sermayeye ve onların sahibini de kapitaliste dönüştüren emektir; yani kendi ürününü sermaye olarak üreten emektir.

*"Şu halde üretken emekten söz ettiğimiz zaman, toplumsal olarak belirlenmiş emekten, emeğin alıcısı ile satıcısı arasındaki özgül bir ilişki anlamına gelen emekten söz ederiz."*⁵⁴

Marx'ın üzerinde ısrarla durduğu üretken-emek, sermaye olarak ilk elde kendinde sermaye yani sermaye adayı olan para ile değişime giren, ve emekçi için emek-gücünün daha önce belirlenen değerini yeniden üreten, değer yaratan bir emek olarak sermayenin değerini arttırarak, parayı sermayeye dönüştüren emektir.

Başka bir deyişle, emekçinin kendisini sermaye biçiminde yarattığı değerle karşı karşıya getiren emektir.

⁵⁴ K. Marx, a.g.e, s. 370-371.

*"Emeğin toplumsal ve genel üretken güçleri, sermayenin üretken güçleridir; ancak bu üretken güçler, yalnızca emek süreciyle ilgilidir ya da yalnızca kullanım-değerini etkiler. Bu güçler sermayede var olan özellikleri, şey olarak, onun kullanım-değeri olarak temsil ederler. Değişim-değerini doğrudan etkilemezler. Yüz kişi ister bir arada çalışsın, ister o yüz kişiden her biri kendi başına çalışsın, ürünlerinin değeri, yüz günlük emeğe eşittir, ister çok miktarda, ister az miktarda üründe temsil edilsin; yani emeğin üretkenliği değeri etkilemez."*⁵⁵

Değer üreten emek, her zaman bireyin emeği olarak kalır, ama genel emek biçiminde ifade edilir. Sonuç olarak üretken emek –değer üreten emek olarak– sermayeyle her zaman bireysel emek-gücünün emeği olarak, yalıtılmış emekçinin emeği olarak karşı karşıya gelir; bu emekçiler üretim sürecine hangi toplumsal bileşimler içinde girerlerse girsinler, bu böyledir. Bu nedenle, sermaye emekçiyle ilişkide emeğin toplumsal üretken gücünü temsil ederken, işçilerin üretken emeği, sermayeyle ilişkide, her zaman yalıtılmış emekçinin emeğini temsil eder

Parayı ya da metalleri sermayeye dönüştüren, başka deyişle, emek-gücü karşısında bağımsız duruma gelen maddeleşmiş emeğin değerini sürdüren ve arttıran emek üretken emektir. *"Üretken emek, kapitalist üretim süreci içinde emek-gücünün aldığı biçimin ve tarzının tüm ilişkisinin kısa adıdır."*⁵⁶

Dolayısıyla üretken emek –kapitalist üretim sistemi içerisinde– işvereni için artı-değer üreten ya da emeğin nesnel koşullarını sermayeye ve onların sahibini de kapitaliste dönüştüren emektir; yani **kendi ürününü sermaye olarak üreten emektir.**

*"Şu halde üretken emekten söz ettiğimiz zaman, toplumsal olarak belirlenmiş emekten, emeğin alıcısı ve satıcısı arasındaki özgül bir ilişki anlamına gelen emekten söz ederiz."*⁵⁷

⁵⁵ A.g.e., s. 368.

⁵⁶ A.g.e., s. 368.

⁵⁷ A.g.e., s. 370-71.

Üretken emeğin sermaye ile doğrudan değişilen emek olduğu şeklindeki ifade, tüm bu evreleri kucaklar;

1- Parayı sermayeye dönüştüren emektir,

2- Emek sermaye olarak üretim koşulları ile değişilmiştir ve dolayısıyla, bu üretim koşullarıyla ilişkisinde emek onlarla basit üretim koşulları olarak karşı karşıya gelmez,

3- O koşullarla özgül toplumsal niteliği olmayan genel emek olarak da karşı karşıya gelmez.

Bu ifade şu noktaları kapsar:

1- Parayla emek-gücünün birbiriyle metalar olarak ilişkisini, para sahibiyle emek-gücünün sahibi arasındaki alış ve satışı,

2- Emeğin doğrudan sermayenin kapsamına alınışını,

3- Üretim sürecinde emeğin sermayeye gerçek dönüşümünü, ya da aynı anlamda olmak üzere, sermaye için artı-değer yaratışını.

*"Emek ile sermaye arasında iki tür değişim olur. Birincisi emek-gücünün satın alınışını ve bu nedenle gerçekte emeğin, dolayısıyla da onun ürünün satın alınışını ifade eder; ikincisi, canlı emeğin doğrudan sermayeye dönüşümünü, başka bir deyişle canlı emeğin, sermayenin gerçekleşmesi olarak maddeleşmesini ifade eder."*⁵⁸

"Birçok emekçinin, aynı metanın üretiminde çalıştığı tam kapitalist üretim biçiminin gelişmesiyle, bunların emeğinin üretilen nesne ile doğrudan ilişkisi, doğal ki büyük ölçüde değişiklik gösterir. Örneğin bir fabrikada [...] vasıfsız işçilerin hammaddenin işlenmesiyle doğrudan hiçbir ilişkileri yoktur. Malzemeyi işlemekle doğrudan görevli olanların üstünde bir tür nezaretçilik görevi yapan ustalar, bir adım daha ötededirler; iş mühendisi de daha başka tür ilişki içerisindedir ve esas olarak yalnızca bey-niyle çalışır, vb. Ancak sonucu, (her ne kadar çalıştırılanların tümü düzeyi sürdürse de) farklı değerde emek-gücüne sahip olan bu emekçilerin tümü üretir, yalnızca

⁵⁸ A.g.e., s. 373-74.

çalışma sürecinin sonucu olarak görülen bu sonuç, ifadesini metada ya da maddi üretimde bulur; ve hepsi bir arada, bir işlik olarak, bütün ürünlerin canlı üretim makineleridir –üretim süreci bir bütün olarak alındığında emeklerini sermaye karşılığında değişler ve kapitalistin parasını sermaye olarak yeniden üretirler; yani artı-değer üreten değer olarak, kendini genişleten değer olarak yeniden üretirler.⁵⁹

Demek ki emek türlerini ve dolayısıyla zihin emeğiyle kol emeğini –ya da bunlardan birinin daha hakim olduğu emek türlerini– birbirinden ayırmak ve farklı insanlar arasında dağıtmak, kapitalist üretim tarzının gerçekten ayırt edici özelliğidir. Ancak bu maddi ürünün, bu insanların ortak ürünü olmasını ya da maddi zenginlik içerisinde yer alan ortak ürünleri olmasını önlemez. İnsanların sermayenin ücretli emekçisi olma ilişkisini ve öncelikli anlamında sermayenin üretken emekçisi olma ilişkilerini ne ölçüde engeller ya da değiştirirse, ancak o kadar... Tüm bu insanlar yalnızca maddi zenginliğin üretilmesine doğrudan katılmakla kalmazlar, üstelik emeklerini doğrudan sermaye olan para ile değişirler ve dolayısıyla, ücretlerine ek olarak kapitalist için bir artı-değeri yeniden üretirler. Emekleri, ödenmemiş emeği ve ödenmemiş artı-emeği içerir.

⁵⁹ A.g.e., s. 385.